

УДК 347.191

Д. В. Жеков

ПРАВОНАСТУПНИЦТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ РЕОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСОБИ

Постановка проблеми. Для багатьох поколінь вітчизняних юристів аксіомою було те, що юридична особа припиняється двома шляхами: реорганізацією та ліквідацією. Якщо з ліквідацією припиняється не лише існування юридичної особи, а й її права та обов'язки, то значно складнішою є ситуація, якщо йдеться про реорганізацію юридичної особи, коли хоч і можна констатувати припинення юридичної особи, яка реорганізується, проте цього ж не можна сказати щодо її прав та обов'язків. правонаступництво є основним елементом юридичної конструкції «реорганізація», визначає зміст юридичних осіб, які виникають внаслідок реорганізації. Тому актуальною залишається проблема справедливого, пропорційного розподілу прав та обов'язків серед правонаступників реорганізованої юридичної особи. При цьому розмежування окремих видів реорганізації традиційно проводиться саме за обсягом прав та обов'язків, які переходять до правонаступників. Наведене обумовлює необхідність визначення природи правонаступництва під час реорганізації юридичних осіб та його зв'язку з окремим видами реорганізації.

Метою статті є аналіз юридичної природи правонаступництва під час реорганізації юридичної особи. Основним методом дослідження буде системно-функціональний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно питання реорганізації юридичних осіб розглядаються лише в контексті загальних положень про юридичних осіб. Відомі дослідники різних часів, звертаючись до питання про природу юридичних осіб, зупинялися на питаннях реорганізації (зокрема, С.М. Братусь, А.В. Венедиктов, В.П. Грибанов, О.С. Іоффе, М.І. Кулагін, Д.І. Мейер, В.С. Мартем'янов, В.П. Мозолін, Л.І. Петражицький, Б.І. Пугінський, Н.С. Суворов, Ю.К. Толстов, Є.Б. Хохлов, А.Ф. Шершеневич). У контексті обраного нами аспекту дослідження не можна не виділити розвідку Б.Б. Черепакіна, який вивчав питання правонаступництва під час реорганізації юридичних осіб [1, с. 5].

Виклад основного матеріалу дослідження. З формально-юридичної точки зору реорганізація є процесом зміни осіб у майнових та інших правовідносинах у порядку правонаступництва. Зміна осіб у правовідносинах пов'язується насамперед з особливостями структури самого правовідношення. У будь-якому правовідношенні виділяють суб'єкт, об'єкт і зміст правовідношення (права й обов'язки суб'єктів). Настання певного юридичного факту слугує підставою виникнення, зміни або припинення правовідношення. Зміна суб'єктного складу в правовідношенні спричиняє перехід до нового суб'єкта прав та обов'язків. Зміна осіб у правовідношенні й перехід прав та обов'язків від одного суб'єкта права до іншого нерозривно пов'язані між собою та становлять суть правонаступництва [1, с. 14–15].

У юридичній літературі щодо реорганізації йдеться про універсальне правонаступництво. У цивільному праві виділяють два випадки, коли має місце універсальне

правонаступництво під час зміни суб'єктного складу в цивільних правовідносинах у зв'язку з припиненням існування суб'єкта права: реорганізація (щодо юридичних осіб) та спадкоємство (щодо фізичних осіб). При цьому спадкоємство розглядається як перехід майна померлого (спадкодавця) до інших осіб (спадкоємців) [1, с. 14–15].

М.М. Агарков визначав правонаступництво як процес передачі прав та обов'язків [2]. Традиційно правонаступництво розуміється як спосіб набуття права, яке залежно від об'єму прав та обов'язків, що передаються, може бути двох видів: універсальним або сингулярним. За універсального (загального) правонаступництва правонаступник у результаті одного юридичного акту посідає місце попередника в усіх правовідношеннях. За сингулярного (часткового) правонаступництва правонаступник у результаті одного юридичного акту посідає місце попередника в одному або декількох правовідношеннях.

Однак у науці можна виділити два підходи до визначення природи правонаступництва. Першим, таким, що бере свій початок у римському приватному праві, є розуміння правонаступництва як переходу прав та обов'язків від однієї особи до іншої. Така позиція припускає, що в результаті здійснення певних дій відбувається перехід прав та обов'язків від однієї особи до іншої. Цей підхід виходить із розподілу всіх способів набуття прав та обов'язків на оригінальні, або первинні, і похідні [10; 6]. При цьому критерієм розмежування виступає те, що за похідного правонаступництва право набувача спирається на право, яке існувало в іншій особі [11, с. 140]. Б.Б. Черепакін визначав правонаступництво як «перехід суб'єктивного права (у широкому сенсі також правового обов'язку) від однієї особи (праводавця) до іншої особи (правонаступника) у порядку довільного правонабувача (у відповідних випадках – похідного придбання правового обов'язку)» [12, с. 6]. Супротивники вказаного розуміння правонаступництва доходять висновку, що в такому разі відбувається відособлення прав та обов'язків на відрізку їх руху від правопередника до правонаступника. Акцент у розумінні правонаступництва робиться на слові «передача» прав та обов'язків: права й обов'язки повинні відособлятися та передаватися як об'єкти, а тому дослідники повинні допустити, що в тимчасовому відношенні права й обов'язки втрачають свого суб'єкта та стають безсуб'єктними на період їх переходу від однієї особи до іншої [3, с. 103–104].

Інша точка зору зводиться до розуміння правонаступництва як зміни суб'єктів правовідношення. У літературі така позиція найбільш послідовно наводиться В.А. Беловим [3, с. 104–105], який пропонував замінити концепцію переходу прав та обов'язків концепцією припинення прав та обов'язків в однієї особи (правопередника) і виникнення прав та обов'язків в іншій особі (правонаступника). В.А. Белов, спираючись на залежність права правонаступника від права правопередника, що вкладається в поняття спадкоємства змісту права та спадкоємства місця в правовідношенні, бачить результат правонаступництва не в переході первинного права, а в його припиненні, яке супроводжується виникненням нового права, що становить зміст нового правовідношення [4, с. 87].

Концепція В.А. Белова була неоднозначно сприйнята науковцями. Так, О.В. Аксьонова зауважувала, що в такому разі про правонаступництво можна говорити лише умовно, оскільки правонаступництва власне в правах та обов'язках

не відбувається зовсім, відбувається лише припинення одного правовідношення із суб'єктивним складом і виникнення нового правовідношення [3, с. 104–105]. Водночас В.А. Белов слушно зауважив, що, незважаючи на уявну протилежність розглянутих концепцій, обидві точки зору, відштовхуючись від однакових вихідних позицій, проте відмінних у своїх методологічних підходах, доходять схожих висновків. Відмінність між цими концепціями полягає в тому, що саме береться за причину, а що – за наслідки [3, с. 104–105]. Наукова дискусія із цього питання зводиться до суб'єктивної оцінки наслідків тих або інших дій та до визначення меж правовідношення (де закінчується одне правовідношення й починається інше) [3, с. 104–105].

Зазвичай у юридичній літературі щодо реорганізації йдеться про універсальне правонаступництво. За універсального правонаступництва майно й діяльність припиненої юридичної особи передаються іншій або іншим юридичним особам із покладенням на останніх сукупності всіх прав та обов'язків реорганізованої юридичної особи. Саме такі випадки, за словами Б.Б. Черепакіна, повною мірою стосуються універсального правонаступництва, за якого має місце ніби спадкоємство правосуб'єктності в цілому. правонаступники реорганізованої юридичної особи продовжують її діяльність, у зв'язку із чим до них повинні переходити всі її права й обов'язки.

В.П. Грибанов також відмічав, що під час реорганізації юридичної особи відбувається або злиття декількох юридичних осіб в одну, або їх розділення, або виділення зі складу юридичної особи окремих підприємств та організацій, які стають самостійними юридичними особами. У цьому випадку юридична особа не припиняє повністю своєї діяльності, як це має місце під час ліквідації, а ніби продовжує її, проте вже в складі нової юридичної особи (під час розділення – у вигляді діяльності декількох юридичних осіб, які замінили собою раніше існуючу юридичну особу). Під час реорганізації юридичної особи виникає правонаступництво. Це означає, що до нової юридичної особи переходять як усі права, так і всі обов'язки колишньої юридичної особи [5, с. 38].

Завдання цивільно-правового регулювання під час універсального правонаступництва в разі реорганізації юридичної особи зводиться до такої необхідності:

1) пов'язати перехід усієї сукупності прав та обов'язків із переходом діяльності перетвореної юридичної особи до її правонаступника;

2) розподілити ці обов'язки й відповідальність за їх порушення між декількома правонаступниками перетвореної юридичної особи відповідно до розподілу між ними напрямів діяльності;

3) полегшити кредиторам перетвореної юридичної особи відшукування зобов'язаного або відповідального перед ними правонаступника. За безуспішності спрямованих на це зусиль – покласти солідарну відповідальність на всіх правонаступників із наданням правонаступнику, який сплатив борг, права регресної вимоги до інших правонаступників.

Основою правонаступництва під час реорганізації є сукупність юридичних фактів, до яких належить рішення про реорганізацію, що приймається учасниками юридичної особи, договір реорганізації, статут юридичної особи, яка створюється в результаті реорганізації, акт передачі або розподільчий баланс. Як справедливо відмітив Б.Б. Черепакін, здійснення правонаступництва є результатом наявності визначеного

юридичного складу, тобто набору юридичних фактів, необхідних і достатніх для того, щоб відбувся відповідний ефект – наступництво в правах та обов'язках [12, с. 21].

Деякі автори вважають, що універсальне правонаступництво має місце в усіх формах реорганізації, окрім виділення. Пов'язано це насамперед із тим, що під час злиття, приєднання, розділення й перетворення юридична особа припиняє своє існування, а її місце в усіх правовідносинах займає правонаступник. Виділення відрізняється від інших форм реорганізації продовженням функціонування реорганізованої юридичної особи. Під час виділення утворюється одна або декілька юридичних осіб – правонаступників. Сама реорганізована юридична особа продовжує існувати й зберігає за собою частину прав та обов'язків, щодо яких правонаступництво не виникає.

Юридична особа не може бути правонаступником самої себе. Крім того, під час виділення до новостворюваної юридичної особи переходить лише частина прав та обов'язків юридичної особи, яка залишається. С.А. Чубаров вважає, що під час реорганізації у формі виділення до знову створених юридичних осіб переходять лише окремі права й обов'язки реорганізованих юридичних осіб [13, с. 8]. Сказане дозволяє зробити висновок, що під час реорганізації у формі виділення має місце сингулярне правонаступництво.

Завершення реорганізації у формі виділення характеризується наявністю правонаступника або правонаступників, які продовжують існувати після реорганізованої юридичної особи. Тому розподільчий баланс повинен містити положення про правонаступництво за всіма правовідносинами, у яких у зв'язку з реорганізацією відбувається зміна суб'єктного складу. Одночасно відображати права й обов'язки, які залишаються в реорганізованій юридичній особі, необхідності немає. Якщо в розподільчому балансі, наприклад, немає положень про правонаступництво щодо конкретних прав та обов'язків юридичної особи, яка виділена, то відповідні права й обов'язки повинні вважатися такими, що не перейшли до неї, а отже, відповідати за такими зобов'язаннями буде сама реорганізована юридична особа. Це правило цілком пояснюється особливостями виділення, оскільки така форма реорганізації обумовлює зміну суб'єктного складу не в усіх правовідносинах, у яких брав участь правопередник, а лише в певній частині з них. Усе вищесказане дозволило деяким дослідникам зробити висновок про те, що під час виділення в розподільчому балансі відображається лише перелік прав та обов'язків, які переходять до правонаступника. Не вказані в розподільчому балансі зобов'язання залишаються в правопередника [7, с. 267].

Оскільки реорганізація завжди пов'язана з майновим правонаступництвом між юридичними особами, під час її проведення істотне значення має питання про об'єм прав та обов'язків, які переходять до правонаступника. У результаті реорганізації права й обов'язки реорганізованих юридичних осіб можуть переходити в повному об'ємі лише до одного правонаступника (під час злиття, приєднання й перетворення), у повному об'ємі, проте до декількох правонаступників у відповідних частинах (під час розділення), а також частково як до одного, так і до декількох правонаступників (під час виділення) [13, с. 6–7].

При цьому під час реорганізації у формах розділення й виділення, як уже відзначалося, виникає деяка невизначеність у питаннях правонаступництва. За інших форм (злиття, приєднання й перетворення) визначити правонаступника за тими або іншими

зобов'язаннями реорганізованої юридичної особи не складає труднощів: правонаступником у цих випадках щодо всіх прав та обов'язків юридичних осіб, які припиняють існування, завжди є одна юридична особа.

Під час розділення й виділення правонаступник може бути неочевидним. Пояснюється це тим, що до знову створених юридичних осіб переходять лише окремі права й обов'язки реорганізованих юридичних осіб. Так, під час розділення всі права й обов'язки юридичної особи, яка припиняє існування, у певних пропорціях розподіляються серед декількох знову створених юридичних осіб. У разі ж виділення до правонаступника переходить лише частина майнових прав та обов'язків реорганізованої юридичної особи. Саме тому щодо реорганізації у формах розділення й виділення законодавство встановлює додаткові гарантії для кредиторів.

Особливого значення під час реорганізації набуває питання про час виникнення правонаступництва. У юридичній літературі запропоновано різні варіанти вирішення цього питання.

Деякі дослідники, прирівнюючи акт передачі й розподільчий баланс за їх юридичною природою та значенням до положення або статуту підприємства, вважають, що моментом переходу прав та обов'язків щодо майна до знову створеної в результаті реорганізації юридичної особи є день підписання й затвердження передаточного акта та розподільчого балансу засновником або органом, який прийняв рішення про реорганізацію [8, с. 9].

Щодо моменту виникнення правонаступництва під час реорганізації А.В. Коровайко висловлює думку, що можна говорити про реорганізацію та правонаступництво як про поняття, які є нерозривно пов'язаними в часі та за змістом [9, с. 27].

Висновки. Таким чином, загально визнаним у юридичній літературі є дефініювання правонаступництва як переходу прав та обов'язків від правопередника до правонаступника. При цьому не завжди приділяється увага питанню про зміну суб'єктного складу в правовідношенні. Правонаступництво відображає зміну суб'єктного складу, що відбувається на підставі певного юридичного факту або юридичного складу, який передбачений законодавством або статутними документами юридичної особи. Саме зміна суб'єктного складу в правовідношенні обумовлює перехід до нового суб'єкта прав та обов'язків. Тому правонаступництво можна також визначати як зміну осіб у правовідношенні, що спричиняє перехід до нового суб'єкта прав та обов'язків.

З проведеного дослідження вбачається, що ототожнення реорганізації й ліквідації не є цілком виправданим. В усіх випадках реорганізації, за винятком виділення, припиняється діяльність принаймні однієї юридичної особи. Проте її права й обов'язки не припиняються, а переходять до створених внаслідок реорганізації юридичних осіб у порядку правонаступництва. Правонаступництво відбувається також під час виділення зі складу однієї або декількох юридичних осіб, коли до кожної з них переходять права й обов'язки реорганізованої юридичної особи відповідно до розділового балансу. Тому правонаступництво є принциповою відмінністю реорганізації від ліквідації юридичної особи. Під час ліквідації спадкоємство прав та обов'язків юридичної особи не виникає, оскільки вони, як і їх суб'єкт, підлягають припиненню.

У різних правовідносинах, як і в правах та обов'язках, що становлять їх зміст, момент виникнення правонаступництва визначається по-різному. При цьому заміна

суб'єкта в правовідносинах, перехід прав та обов'язків від правопередника до правонаступника не завжди відбуваються однаково й одночасно в усіх цивільних відносинах.

Література

1. Агапова О.И. Защита прав кредиторов при реорганизации юридических лиц : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / О.И. Агапова ; Рос. акад. гос. службы при Президенте РФ. – М. : РГБ, 2007. – 182 с.
2. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву : в 2 т. / М.М. Агарков. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2002– . – Т. 2. – 2002. – 452 с.
3. Аксёнова Е.В. Реорганизация юридических лиц по законодательству Российской Федерации: проблемы теории и практики : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право; предпринимательское право; семейное право; международное частное право» / Е.В. Аксёнова ; Рос. гос. гуманитарный ун-т. – М. : РГБ, 2007. – 162 с.
4. Белов В.А. Правопреемство в связи с законодательной концепцией квалификации имущественных прав как объектов гражданских прав / В.А. Белов // Законодательство. – 1998. – № 6. – С. 81–91.
5. Грибанов В.П. Юридические лица : [монография] / В.П. Грибанов. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1961. – 115 с.
6. Зом Р. Институции. Учебник истории и системы римского гражданского права : в 2 вып. / Р. Зом ; пер. Г.А. Барковского. – СПб. : Н.К. Мартынов, 1908–1910. – Вып. 1 : История римского права. – 1908. – 659 с. ; Зом Р. Институции. Учебник истории и системы римского гражданского права : в 2 вып. / Р. Зом ; пер. Г.А. Барковского. – СПб. : Н.К. Мартынов, 1908–1910. – Вып. 2 : Система римского права. – 1910. – 375 с.
7. Комментарий к Федеральному закону «Об обществах с ограниченной ответственностью» / [А.А. Игнатенко, С.Н. Мовчан, О.Г. Дрокин, С.В. Изотова] ; под ред. А.А. Игнатенко, С.Н. Мовчана. – М. : Информационно-издательский дом «Филинъ», 1999. – 384 с.
8. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации / под ред. О.Н. Садикова. – М. : Юриформ, 1995. – 448 с.
9. Коровайко А.В. Реорганизация хозяйственных обществ: теория, законодательство, практика : [учеб. пособие] / А.В. Коровайко. – М. : НОРМА – ИНФРА-М, 2001. – 112 с.
10. Пухта Г.Ф. Курс римского гражданского права (перевод с последнего немецкого издания профессора Рудорфа) : [учебник] : в 2 т. / Г.Ф. Пухта. – М. : Ф.Н. Плевако, 1874– . – Т. 1. – 1874. – 562 с.
11. Хвостов В.М. Система римского права : [учебник] / В.М. Хвостов ; вступ. ст. Е.А. Суханова, В.А. Томсинова. – М. : Спарк, 1996. – 522 с.
12. Черепахин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву : [монография] / Б.Б. Черепахин. – М. : Госюриздат, 1962. – 162 с.
13. Чубаров С.А. Правопреемство при реорганизации юридических лиц / С.А. Чубаров // Законодательство. – 1998. – № 7. – С. 8.

Анотація

Жеков Д. В. Правонаступництво як елемент реорганізації юридичної особи. – Стаття.

Статтю присвячено дослідженню правонаступництва під час реорганізації юридичних осіб як форми їх припинення. Досліджується природа правонаступництва, завдання цивільно-правового регулювання під час визначення правонаступництва в разі реорганізації юридичної особи, момент виникнення правонаступництва, а також взаємозв'язок конкретного виду реорганізації юридичної особи та правонаступництва.

Ключові слова: юридична особа, припинення юридичної особи, реорганізація юридичної особи, форми реорганізації юридичної особи, правонаступництво, види правонаступництва.

Аннотация

Жеков Д. В. Правопреемство как элемент реорганизации юридического лица. – Статья.

Статья посвящена исследованию правопреемства при реорганизации юридических лиц как формы прекращения. Исследуется природа правопреемства, задания гражданско-правового регулирования при определении правопреемства в случае реорганизации юридического лица, момент возникновения правопреемства, а также взаимосвязь конкретного вида реорганизации юридического лица и правопреемства.

Ключевые слова: юридическое лицо, прекращение юридического лица, реорганизация юридического лица, формы реорганизации юридического лица, правопреемство, виды правопреемства.

Summary

Gekov D. V. Legal continuity as element of reorganization of legal entity. – Article.

The article is sanctified to research of legal continuity during reorganization of legal entities as forms of their stopping. Nature of legal continuity is investigated, tasks of the civil legal adjusting at determination of legal continuity in case of reorganization of legal entity, moment of origin of legal continuity, and also intercommunication of certain type of reorganization of legal entity and legal continuity.

Key words: legal entity, stopping of legal entity, reorganization of legal entity, form of reorganization of legal entity, legal continuity, types of legal continuity.

УДК 347.626.2(477)

Ю. В. Гофман

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР ЯК РІЗНОВИД ЦИВІЛЬНИХ ДОГОВОРІВ У СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Соціально-економічний розвиток в українському суспільстві, еволюція сімейних відносин та ставлення до шлюбу цілком об'єктивно й закономірно зумовлюють необхідність існування інституту шлюбного договору в сімейному законодавстві України. Введення договірної форми майна подружжя може не лише сприяти впорядкуванню майнових відносин, а й поліпшувати взаємодовіру між чоловіком і дружиною.

До набрання чинності Сімейним кодексом України (далі – СК України) регулювання сімейних правовідносин здійснювалося переважно в нормативно-правовому (імперативному) порядку. Одним із нечисленних випадків, коли подібні відносини, а саме відносини між подружжям, могли регламентуватися на договірній основі, є укладення шлюбного контракту. Інститут шлюбного контракту введено до Кодексу про шлюб та сім'ю України (далі – КпШСУ) Законом України від 23 червня 1992 р. № 2488-12, де йому присвячувалася єдина норма – ст. 27 [1].

У радянський період в Україні не було потреби в шлюбному договорі як інструменті договірної регулювання відносин між подружжям, тому проблеми договірної регулювання шлюбних відносин висвітлювалися лише в деяких працях із порівняльного сімейного права окремих учених, зокрема А.Г. Гойбарха, В.П. Грибанова, А.М. Белякової, О.А. Хазової, В.В. Залеського, А.В. Слепакової, Л.Б. Максимова.

З моменту проголошення незалежності України окремі порівняльні аспекти договірної регулювання відносин між подружжям були предметом досліджень О.А. Явор, І.В. Жилінкової, О.О. Ульяненко, О.М. Калітенко, Т.О. Ариванюк, О.С. Олійник, М.В. Антокольської, Є.М. Ворожейкіна, Б.М. Гонгало, В.С. Гопанчука, С.П. Індиченка, О.С. Іоффе, В.І. Кисіля, П.В. Крашеніннікова, Р.Л. Нарішкіної, Н.В. Орлової, Л.М. Пчелінцевої, З.В. Ромовської, С.Я. Фурси, Р.О. Халфіної, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, Н.А. Шебанової та інших науковців.

Незважаючи на значну увагу вчених до інституту шлюбного договору, дослідження питань договірної регулювання шлюбних відносин не втратили своєї актуальності. Зокрема, актуальним є визначення можливості віднесення шлюб-